

Hortikultur hos de gamle Romarne

En studie

af

Magnus Bernhard Swederus

Med personalia om författaren

Avskrift 2013 av artikel ur:

Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift 1885:
Första häftet s. 3–9; Andra häftet s. 48–53; Tredje häftet s. 66–75;
Fjärde häftet s. 110–115; Femte häftet s. 147–152.

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
Enheten för de areella näringarnas historia, ANH

Magnus Bernhard Swederus föddes 1840 i Fellingsbro i Västmanland. Han kom som 20-åring till Uppsala för att studera vid universitetet och disputerade också här på avhandlingen om *Botaniska trädgården i Upsala 1655–1807* (Falun 1877). År 1884 tillträdde han en tjänst som adjunkt i naturlära, historia och svenska vid Uppsala högre läroverk, en tjänst som han upprätthöll i hela 24 år, till 1904. Han avled några år senare 1911, 71 år gammal i Uppsala, den stad han blev trogen i hela sitt liv och parallellt med sin lärargärning ägnade ett omfattande och seriöst historiskt forskarstudium.

Swederus är okänd för den stora allmänheten. Hans namn, forskargärning och publikationer saknas t.ex. i våra uppslagsverk och encyklopedier (med något undantag). Nationalencyklopedin (NE) nämner honom inte ens vid namn. För den trädgårdshistoriske forskaren går det dock inte att komma förbi Swederus. Han har genom sitt idoga och kvalificerade arkivarbete lagt en grund på vilken många senare forskare arbetat vidare. Det gäller hans mycket omfattande excerperingar av landets äldre trädgårdsförhållanden i en mycket vid kontext. Dessa förvaras på Uppsala Universitetsbibliotek (UUB). På excerpterna baserade t.ex. Sten Karling stora delar av sin epokgörande avhandling *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nötrestilens genombrott*, Stockholm 1931.

Själv lät Swederus ge ut ett 20-tal längre och kanske lika många kortare artiklar, flera unika för sin tid och till stora delar baserade på det primära källmaterialet i arkiven. Staden Uppsala, och historiska förhållanden i Uppsala, intresserade honom mycket. Han behandlade i ett historiskt sammanhang så vitt skilda ämnen som Sveriges bergshantering från 1600-talets början, boklådorna i Uppsala från samma tid, den botaniska trädgårdens historia i staden, olika studentnationers historia, Olof Rudbeck d.ä. och d.y., Linné, Sveriges allmänna trädgårdshistoria från äldsta tider, romarnas trädgårdskultur, våra kulturväxter m.m.

Om än Swederus möjligen är någorlunda känd av de etablerade forskarna inom de historiediscipliner där han verkat, och i Uppsala, och ev. till namnet bekant för något flera inom ämnet trädgårdshistoria så stannar nog kunskapen där; möjligen har också något av hans verk studerats. För det är just att nå hans artiklar som utgör stötstenen. Verken är många, de är spridda i svåråtkomliga tidskrifter, ofta i flera på varandra följande nummer och de är av mycket olika längd. Framför allt skulle Swederus pionjärbete, företrädesvis inom svensk trädgårdshistoria genom ett urval av de viktigare artiklarna och opublicerade föredragen, göras tillgängligt för flera och kunna bedömas efter förtjänst. Äras den som äras bör. Flera skriver idag, med ambitionen att komma med nyheter, om det som Swederus själv utrett och kommit fram till för hundra år sedan. Publiceringen av Swederus artiklar torde öka intresset hos allmänheten och samtidigt stimulerar de till vidare forskning,

ibland för att bekräfta eller vederlägga hans rön. Man må inte förglömma att Swederus excerperingsarbete både direkt och implicit har lagt grunden till framställningen av hela den svenska trädgårdens historia; en *kompndie-tradition* är sålunda för handen, vilken det självfallet är angeläget att diskutera och kanske konfrontera. Swederus olika artiklar på hortikulturens och naturforsknings många områden är således dubbelt aktuella, dels som tidiga bearbetningar av ett primärt källmaterial vilket fortfarande står sig och må spridas, dels som tendensiösa barn av sin tid med en mission som gärna bör skärskådas.

Det bör också framhållas att Swederus var en utmärkt språkbehandlare och hans texter kan även idag läsas med största nöje. Han skildrar både långa förlopp och speciella frågor med skicklig penna. Det gör att hans artiklar förhoppningsvis skulle kunna nå utanför forskarnas krets. Läsning av artiklarna skulle kunna öka förståelsen för äldre tiders trädgårdsarbete, leda till att fler äldre sorter och metoder användes idag och att kanske rester av äldre växtmaterial i gamla trädgårdar bevaras och utvecklas.

Följande verk publiceras på Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens enhet för de areella näringarnas historias hemsida, ANH:

1877 *Botaniska trädgården i Upsala 1655–1807. Ett bidrag till den svenska naturforskningens historia*, Uppsala 1877, [xi s.] 141 s.

1880–82 *Svensk hortikultur i forna dagar*, I & II, Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift (STT) 1880–82, 51 s.

1885 *Hortikultur hos de gamle Romarne*, Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift (STT) 1885, 25 s.

1886 *En trädgårdsbok för svenska adelsmän på 1600-talet* [Oeconomia av Shering Rosenhane] Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift (STT) 1886, 16 s.

1887 *Blad ur tobakens historia*, Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift (STT) 1887, 52 s.

1907 *Linné och växtodlingen*, Uppsala universitets årsskrift 1907, 102 s.

1909 *Konung Karl IX:s förtjenster om Sveriges hortikultur*, Sveriges Pomologiska förenings årsskrift 10 (SPF) 1909, 14 s.

1911 *Trädgårdsförhållanden i Uppsala under förra hälften av 1800-talet, föredrag*, (opublicerat, ca 90 manussidor. Utskrift 16 sidor).

Text: docent och akademiledamot Kjell Lundquist (1955–2011). Redigering: chefsbibliotekarie Lars Ljunggren i juni 2013.

Hortikultur hos de gamle romarne.

En studie¹

af

M. B. Swederus.

Hortikulturens historia i Italien sammanfaller till åldern i det närmaste med det romerska folkets, alldenstund häfdernas vittnesbörd, ekonomiska förhållanden och själfva gudaläran lemna bevis därför. Jordbruk var af flera anledningar landets moder-näring, och detta stod i sådant anseende, att man tänkte sig det samma under särskilde hägn af vissa gudomligheter ss. *Saturnus*, *Ceres*, *Pomona* m. fl., åt hvilka man också med tacksamhet offrade förstlingen af jordens alster. Den, som i äldre tider vanskötta sin jord, straffades af censorn, och därför, säger den gamle CATO, gälde det som det största beröm, om någon af censorn förklarades för en dugtig jordbrukare. Från landtbruksförhållanden lånade också de gamle romarne, enligt en uppgift af den äldre PLINIUS, sina första tillnamn, och så t. ex. hade familjen FABIVS fått sitt tillnamn af *Faba* (böna), LENTULUS af *Lens* (lins) och CICERO af *Cicer* (kikärt).

Redan under konungarnes tid och i de tolf taflornas lag finnas trädgårdar omtalade, och det torde väl vara helt naturligt att dylika skulle finnas, emedan romerska folket den tiden till största delen hemtade sin föda ur växtriket. Landtbruk och särskildt trädgårdsskötsel tilltalade också i hög grad romarens åt det praktiska riktade håg, och från en ringa början utvecklades efter hand hortikulturen till den höjd den samma innehade, då Rom var världens herrskarinna. En oupphörligt tillväxande folkmängd, större behof af födoämnen, i förening med en förfinad smak, gånvo också åt den samma en ökad lyftning.

Forntidens romare var en stor vän af landtlifvet, och det utgjorde därför hans fröjd, då den vackra årstiden inträffade, att få vända ryggen åt det kvalmiga Rom med dess bullersamma lif och ströfva ut på landsbygden, antingen utflykten gälde en liten trädgårdstappa straxt utom stadens murar eller också den ståtliga villan i Sabinska höglandet eller stranden af det glittrande Medelhafvet. Mångenstädes i de gamle författarnas skrifter framträder denna längtan att i skötet af naturen få hemta nya krafter, lyssna till foglarnes sång och hafvets brus samt tjusas af den nyfödda vårens behag. Den fattige plebejen längtade från verkstaden, den rike patriciern från embetsrummet efter den tid, då han i skuggan af de plataner eller pinjer han själf planterat kunde ostörd få egna sig åt njutningen af naturens fågring och vid sorlet af den källa, som vattnade hans trädgård, vaggas sig i sommarkoft och sommarkrömmar. Dessa känslor hafva naturligtvis funnit sitt lifligaste uttryck hos Roms skalder ss. HORATIUS, VIRGILIUS, TIBULLUS m. fl., och bland desse har samtidens och efterverldens älskling, den glade HORATIUS, skildrat naturens och landtlifvets behag på det mest intagande sätt. Med förtjusning talar han i sina skaldestycken om Italiens vackra natur, det Sabinska höglandet, det svalkande Præneste och Bajæ vid hafvets klara våg. Af sin vän och gynnare MAECENAS hade HORATIUS erhållit en landtgård på Sabinska området, där han vistades större delen af sitt lif. Vid denna

¹ Källorna till ofvanstående uppsats äro dels latinske författares skrifter och dels arbeten öfver romerska antiqviteter och literaturen af BECKER, LENZ MARQUARDT, TEUFFEL och WÜSTEMANN m. fl.

lilla egendom, som han flerstädes besjunger i sina dikter, var han lifligt fäst, och då man en gång erbjöd honom en plats vid kejsar AUGUSTI hof, undanbad han sig denna utmärkelse, nöjd som han var, med sin anspråkslösa ställning i lifvet. »En bäck med klart vatten», säger han, »en skogspark af några få tunnland, en säker beräkning af min skörd är en sällare lott, som den ej känner, hvilken lyser med sitt välde öfver det bördiga Afrika». Till hans nöjen på landsbygden hörde äfven, att i denna lilla vrå af verlden få samla en krets förtrogna vänner – bland dem någon gång själfve MÆCENAS – till ett lag, där glädje och vittert skämt utgjorde kryddan den för öfrigt kanske anspråkslösa väl-fägnaden. I en af sina epistlar till QVINCTIUS lemnar han följande täcka beskrifning öfver sin landtgård:

»Att du, min QVINCTIUS! ej om min gård må fråga, hur pass den
Föder sin herre med öppen jord, med oliverna riktat
Eller med äplen, med ängar, med alm omlindad af rankor,
Skall jag nu språksamt egornas form och läge beskrifva.
Sammanhängande berg, om ej skuggiga dälder ett afbrott
Gjorde, – men så, att kommande sol hänblickar på högra
Sidan och gående strör på den venstra i flykten sitta skimmer.
Prisa klimatet du bör. Eller hvad? när häckarne godlynt
Bära mig plommon och fogelkirs; och ekarne fägna
Hjorden med ymnig frukt och med ymnig skugga sin herre:
Skall du ju tro, det flyttat sig hit, löfrika Tarentum!
Äfven en källa, – i stånd att en bäck namngifva, än hvilken
Kallare, renare ej kring Thracien bugtar sig Hebrus, –
Porlar för hufvudets vank af nytta, af nytta för magen.
Denna min lönnvrå ljuf, – vill du tro mig, förtjusande äfven –
Lemnar mig välbehållen åt dig i Septemberepoken.»

Med samma förkärlek skildrar äfven TIBULLUS landtlifvet i följande idyll:

»Landet jag sjunger och dess skyddsgudar, som människors slägte
Lärde att hungern ej mer stilla med ållonens spis.
De dem lärde jemväl att af sammanfogade bjälkar
Skjul sig bygga och dem täcka med grönskande löf.
De, man säger det, först lärt oxarna oket fördraga,
De först under en vagn fogade rullande hjul.
Då vild föda ej mer man åt, då satte man fruktträd;
Gifvande trädgård drack bäckarnes vattnande våg.
Trampad med foten sin must gaf gyllene drufvan och vattnets
Ej rusgifvande dryck mængdes med muntrande vin.
Landet oss grödor beskär, då under den glödande årstid
Åkern sitt gulnade hår lägger för skördaren ner.
Biet, det flitiga, där till kupan sin vårliga blomskörd
Bringar och cellerna flinkt fyller med honungen söt.»

Det är ej blott i skaldernas verk som man finner dylika uttryck af romarens kärlek för landtlifvet, utan samma smak framträder mångenstädes äfven i de prosaiske

författarnas skrifter och lifvade både hög och låg. Regenter, senatorer, krigare och affärsmän så väl som den fattige plebejen funno stort behag i sysselsättningen med landthushållning och hortikultur – alt efter hvar och ens förmögenhetsvilkor. Den gamle CATO, för att anföra ett exempel, hvilken man för öfrigt ej kan tillerkänna någon synnerlig grad af känslsamhet, blir synbarligen glad och nästan litet poetiskt stämd, när praktisk landthushållning kommer på tal, och det var för honom ett stort nöje att vandra omkring på sina egor; att så, ympa och plantera i trädgården samt att se om sina bin och andra husdjur. En dylik naturvän var äfven CICERO, som i sin uppsats »om ålderdomen» egnar jordbruket och trädgårdsskötseln en vacker hyllning. Som ett ytterligare bevis för det intresse, hvarmed de gamla romarne omfattade landtbruk och trädgårdsskötsel, må framhållas den omständigheten, att en ganska rik litteratur samtidigt uppstod öfver dithörande ämnen, hvaraf en ej obetydlig del, både prosa och vers, bevarats till våra dagar. De förnämsta skriftställarne på detta område äro CATO, VARRO, VIRGILIUS, COLUMELLA och PALLADIUS, och dess utom kunna nämnas VITRUVIUS i egenskap af trädgårdsarkitekt samt PLINIUS d. ä. som kompilator af äldre författares arbeten.

MARCUS PORCIUS CATO, född i Tusculum 234, † 149, statsman, fältherre och för öfrigt känd som en praktisk och sträf romare samt kraftig representant för forntidens åskådnings- och lefnadssätt. Han var äfven bekant som skriftställare, men det enda af hans arbeten, som fullständigt kommit till nutidens kännedom, är en bok om landthushållningen (*De re rustica*). Bland de många ämnen, som i detta verk behandlas, har äfven trädgårdsskötseln fått en plats, och förf. anser, att denna lönar sig bäst i närheten af stora städer. Om man undantager varieteter samt åtskilliga utländska växtprodukter, som förekommo i handeln, innehåller detta arbete en uppräknig af omkring 120 växtformer.

MARCUS TERENTIUS VARRO från Reate, † 26 vid 90 års ålder. Beklädde flera högre embeten, skref en stor mängd arbeten och var känd som sitt tidevarfs lärdeste man. I sitt 80:de år författade han ett arbete i tre böcker om landtbruket, hvori han gjorde romarne bekanta med hvad grekerne på detta område uträttat. Åtskilliga i detta verk meddelade uppgifter torde dock bero på egna iakttagelser, men oaktadt hans arbete är omkrinog 3 gånger så stort som CATO's, så känner han endast omkring 107 växtformer.

P. VIRGILIUS MARO (70–19), välbekant för sina poetiska skrifter, behandlade i sin *Georgica* åkerbruk, trädplantering, boskaps- och biskötsel på ett särdeles lifligt och intagande sätt. De växtformer, han nämner i sina skrifter, stiga till ett antal af 164.

L. JUNIUS MODERATUS COLUMELLA från Cadiz i Spanien, lefde under kejsar CLAUDII tid och författade 12 böcker om landtbruk, af hvilka den tionde, som behandlar trädgårdsskötseln, är skrifven på hexametrisk vers. Redan i sin ungdom, som han synes hafva tillbragt i närheten af Cadiz hos en farbroder, hvilken var en förträfflig landtbrukare, fattade han en varm tillgifvenhet för landthushållningen och denna bibehöll han hela sin lefnad. COLUMELLA är en praktisk landtbrukare, som ej lemnar ur sigte någon af de till ämnet hörande omständigheterna och beklagar flerstädes i sitt arbete det förfall, hvori Italiens modernäring på hans tid befann sig. Också finner han det orimligt, att man egde skolor för vältalighet, geometri och musik – ej att förglömma dylika för kokkonst och toilettangelägenheter – men ingen för inhemtandet af kännedom om en så vigtig sak som landthushållning. Genom ett gediget innehåll, ädelt språk och oratoriskt framställningssätt söker han väcka allmänhetens intresse för sitt ämne, och med VIRGILIUS som föredöme har han, såsom redan är nämndt, egnat hortikulturen en versifierad behandling. Man har sagt, att COLUMELLA gifvit sitt arbete en sådan omsorgsfull form, emedan han

ville hafva det antaget som en skolbok, men detta låter väl ej bevisa sig. Kändt är dock, att CASSIODORUS långt efteråt rekommenderade hans arbete åt sina munkar, hvilka, som bekant, äfven fingo studera världsliga vetenskaper. Genom sitt fosterländska nit och en praktisk samt på iakttagelser i naturen hvilande behandling af sitt ämne intager han främsta platsen bland Italiens landtbrukare under gamla tiden.

Lika utmärkt är COLUMELLA på hortikulturens område, där han med synnerlig förkärlek behandlar trädplantering och vinodling. Han har dessutom utvidgat kännedomen om växterna med beskrifning af ett stort antal nya former, och detta är så mycket värdefullare, som han talar af egen erfarenhet. Af släktet *Brassica* t. ex. känner han 14 olika former, af *Ficus* 10, af *Olea* 12 o. s. v. CATO, VARRO och VIRGILIUS kände tillsammans ungefär 245 växtformer, men COLUMELLA uppräknar ej mindre än öfver 400 dylika, fördelade i omkring 260 arter.

PALLADIUS RUTILIUS TAURUS AEMILIANUS, som lefde i fjärde eller femte århundradet – uppgifterna om tiden för hans lefnad äro ganska vexlande – har författat ett arbete öfver landtbruk i 14 böcker, hvaraf 12 behandlade de landtmannasysslor, som under årets olika månader skola uträttas. Den fjortonde boken innehåller en på vers affattad skildring om ympning. Arbetet, som till största delen endast är långods från COLUMELLA, PLINIUS, VITRUVIUS med flera romerska och grekiska författare, var särdeles omtyckt och begagnadt under medeltiden.

C. PLINIUS SECUNDUS MAJOR, som föddes under TIBERIUS och omkom vid Vesuvii utbrott år 79, har skrivit en *Historia naturalis* i 37 böcker, af hvilka den 19:de handlar om trädgårdsskötsel. Arbetet är en kompilation från en mängd författare – själf uppgifver han källorna till mer än 2000 volymer – och är rikt på notiser från hela naturvetenskapens område. Bland viktigare meddelanden, som röra hortikulturen, är uppgiften om en liten medicinsk-botanisk trädgård i Rom. PLINIUS upptager nära tusen växtformer.

M. VITRUVIUS POLLIO lefde under CÆSAR och AUGUSTUS och skref ett arbete om bygnadskonst, som han fattar i den mest vidsträckta betydelse. För hortikulturen är VITRUVIUS af vigt, emedan han beskriver anläggningen af brunnar och vattenledningar samt åtskilliga andra till trädgårdsarkitekturen hörande förhållanden.

Vid anläggningen af en trädgård skulle man först utom beredandet af ett passande läge vara betänkt på att skydda den samma för intrång af människor och djur, och detta skedde enligt COLUMELLAS uppgift bäst på följande sätt. Sedan den plats, som skall inhägnas, blifvit tillräckligt genomdränkt af höstregnet, upptager man rundt omkring den samma tvänne diken af två fots djup och lika stor bredd samt på tre fots afstånd från hvarandra. Dessa diken låter man strå till våren, då tiden är inne att plantera en häck till trädgårdens skydd. Dessa häckväxter böra för att bättre kunna motsvara sitt ändamål vara taggiga och risiga, och därför utväljer man arter af *Rubus* och *Rosa* samt *Paliurus australis*. Man planterar häcken med frön af de nämnda växterna, som blandas med deg af linsmjöl och sedan smetas fast på gamla tågstumpar, hvilka uppläggas på ett bräde till torkning. I midten af februari fyller man de nyss nämnda dikena med jord till hälften, nedlägger tågstumparne och öfvertäcker alt sammans med jord, dock ej alt för tjockt. Efter en månads förlopp visa sig de unga plantorna, hvilka böjas mot den vall, som skiljer dikena åt och hvarpå man anbringat ett spjälstaket till deras stöd. En på detta sätt planterad häck är alldeles outrotlig, så vida man ej gräfver upp den samma med rötterna, och COLUMELLA tillägger, att de gamle författarne anse detta vara den bästa inhägnad för en trädgård, som man kan tänka sig.

Plats för trädgården bör man, ifall omständigheterna medgifva det, utse i närheten af villan, och den bör ega bördig jordmån samt en bäck för bevattning, eller i brist därpå låter man därstädes gräfvä en brunn. Denna får dock ej ligga för nära tröskladan, så att damm och strå därifrån kunna orena vattnet och följaktligen skada växterna. Nödig gräfvning i trädgården bör verkställas både höst och vår, alt efter de växters beskaffenhet, som man vill plantera. Har man god tillgång på vatten, så böra de flesta planteringarna ske på våren. Vid inträdande torra skall man naturligtvis vattna, och eger man hvarken rinnande vatten eller en brunn till sitt förfogande, så bör man veta att hjälpa sig med regnvatten från den kallare årstiden, hvilket uppsamlas i uppkastade gropar. De sängar, som skola besås om våren, böra omgrävas redan i början af november; och skall plantering ske på hösten, bör den därför afsedda jorden tillredas i maj månad, ty i förra fallet blir den samma lucker genom vinterkylan, i det senare genom sommarvärmen, hvarjämte man vinner den fördelen, att ogräset tillintetgöres. Kort förut skall man gödsla, och när sånings- eller planteringstiden är inne, bör man bortrensa det uppspirande ogräset och ännu en gång genomgräfvä alt sammans, ty på detta sätt blandas gödseln på behörigt sätt med jorden. Sedermera afdelas jorden i sängar, på det att de, som skola rensa bort ogräset, må kunna nå med händerna ända till midten af dem och sålunda ej behöfva trampa på växterna, utan hålla sig i gångarne och därifrån komma åt att rensa från båda sidor.

Dessa föreskrifter synas mest angå de trädgårdar, som användes för uppdrifningen af köks- och prydnadsväxter, men var det däremot fråga om en anläggning för fruktträd, så skulle man först laga i ordning en trädskola. Denna anlades enligt den gamle CATO's föreskrift på sådant sätt, att man djupgräfvde platsen, sönderslog de hårda jordklumparne, påbredde tunn gödning och sedermera indelade alt sammans i sängar eller lister af fem fots bredd, där frön och stickningar planterades.

Året förut, innan de unga fruktträdet skola utplanteras, uppkastar man för dem, säger COLUMELLA, stora gropar, så att jorden genom solsken och regn blir lös, hvarigenom telningarna utveckla kraftigare rötter. Eger man ej så lång tid till sitt förfogande, bör man upptaga dessa gropar åtminstone två månader förut och fylla dem med halm, som antändes. Ju större gropar, desto rikligare afkastning. Äfven bör man gräfvä dem på sådant sätt, att de i botten äro vidare än upptill, så att rötterna hafva större utrymme; dessutom taga de sålunda mindre skada af solhettan och vinterkylan, och man behöfver följaktligen ej frukta, att regnet skall skölja bort jorden från dem. För öfrigt böra fruktträden planteras på lagom afstånd från hvarandra – 30 eller 40 fot mellan raderna – så att de hafva tillräckligt utrymme för sina grenar. Träd, buskar och vinstockar satte man den tiden gärna i s. k. qvincunx (så att de hade samma plats som de fem punkterna på en tärning) t. ex.:

```

*   *   *   *
    *   *   *
*   *   *   *
    *   *   *
*   *   *   *

```

och detta skedde, yttrar PLINIUS, dels emedan en sådan plantering tillät luften att fritt strömma genom den samma och på samma gång fröjdade ögat, och dels af det skäl, att man alltid såg raka linier af träd, man måtte stå huru som helst.

De italienska trädgårdsanläggningarna i äldre tider voro sannolikt endast afsedda för odling af matnyttiga växter – »ex horto plebeji macellum», säger PLINIUS – och några lustträdgårdar kände man då ej till. Denna omständighet sammanhänger utan tvifvel med ett grunddrag i romarnes karaktär, att framför alt taga hänsyn till det praktiskt nyttiga. Äfven sedan romarne kommit i beröring med sådana folk som t. ex. egypterne, hos hvilka trädgårdsskötseln var högt uppdrifven, så dröjde det likväl ganska länge, innan smaken för en mera utbildad hortikultur erhöll något vidsträcktare utveckling, och det oaktadt landets genom eröfringar vunna rikedomar lemnade medel därtill. Den gamle, bistre CATO betraktar hortikulturen uteslutande från nyttans synpunkt; POMPONIUS ATTICUS, hvilken efterlemnade en förmögenhet af flera millioner kronor, egde ej ens en trädgård, utan nöjde sig med en liten skogsdunge i närheten af sin bostad, och andra framstående personer, som eljes ej voro kända för någon synnerlig sparsamhet, sökte blott att i sina parker erhålla motion, skugga och svalka under Italiens brännheta sol, och de brydde sig troligen föga om en sådan anordning af trädgårdens växter, som mera tilltalade skönhetssinnet.

Några mera detaljerade uppgifter om utseendet af en förmögen romares trädgård hafva i allmänhet icke bevarats till våra dagar – fastän flertalet af de samtidigt odlade växterna är tämligen väl bekant – och hufvudkällan för vår kunskap därom utgöres af tvänne bref, skrifna af PLINIUS DEN YNGRE, i hvilka han skildrar sina landtgoods och deras behag.

Enligt PLINIUS beskrifning utbredde sig sålunda framför villan med dess pelargång en terrass, indelad i en mängd blomsterrabatter af omväxlande form, som kantades af buxbomshäckar. Nedanför detta befann sig en sluttande gräsplan med buxbomshäckar, som voro klipta, så att de förestälde djurfigurer, samt grupper af *Acanthus*. Omkring terrassen gick en promenad, äfven denna med klipta häckar; därutanför en park och slutligen omkring det hela en mur, som trappvis höljdes af buxbom. Trädgårdens glanspunkt var dock, enligt brefskrifvarens egna ord, själfva parken. Där egde man nämligen mera omvexling af ljus och skugga; där fingo träden, fredade för trädgårdsmästarens knif, otvunget utveckla sig i sin naturliga fågning och storhet; där blomstrade rosorna och där inbjödo skuggrika löfsalar med tak af de yppigaste vinrankor vandraren till hvila på marmorsoffor, hvilka genomströmmades af sorlande vatten. – Köksträdgården nämnes blott i förbigående, och möjligen hade den samma jämte vinstockar, fruktträd och oliver en från den förra afskild plats.

Till en väl inrättad romersk trädgård hörde för öfrigt vattenledningar, springbrunnar och dammar, och den pryddes af bilder i marmor och träd af både gudar och människor. Där såg man t. ex. Venus, Pomona m. fl. statyer af de gudomligheter, som troddes hägna trädgårdsskötseln samt dess idkare, och om en rik man vid namn DOMITIUS TULLUS berättas, att han samma dag, han inköpt några stora trädgårdar, lät pryda dem med bildstoder, hvaraf han egde ett stort förråd.

En omständighet som genast väcker förvåning, då man genomläser de gamle författarnes uppgifter om samtidens hortikultur, är romarnes bestämda smak för sträng regelbundenhet i sina trädgårdsanläggningar. Det var nämligen vanligt, att träd och buskar kliptes i stela former; i snörräta rader skulle träden stå, och raka borde gångarne, som genomskuro trädgården, vara, men alt detta synes, åtminstone efter vår uppfattning,

hafva gifvit det hela en prägel af tröttande enformighet. Väggmålningar i Pompeji bekräfta också dessa uppgifter. Man hade en riktig mani att klippa cypresser, vinrankor, plataner, myrten, buxbom – stundom äfven fruktträd – i form af pyramider, käglor och klot; man sökte på detta sätt tillskapa djurfigurer t. ex. en björn som håller en orm i munnen, och man afbildade till och med skepp och hela flottor. Den mera lätthandterliga buxbomsväxten var väl den, som för dylika ändamål mest fick blöda under trädgårdsmästarens knif, och däraf bildade man bokstäfver, oftast villaegarens eller konstnärens namn. I sammanhang med detta bruk blef det en tid modernt att hafva dvärgträd, och en riddare vid namn CAJUS MATIUS, som lefde under AUGUSTI regering, nämnes såsom dess uppfinnare.

Troligtvis egde dock ej en sådan regelbunden stelhet rum vid alla trädgårdsanläggningar, och man ser t. ex. af PLINII ofvan meddelade skildring, att han utom den efter tidens smak mera konstnärliga trädgården äfven egde en park, anlagd i, hvad vi skulle kunna kalla, engelsk stil, och det utgör ett bevis på hans oförderfvade smak, att han mera tyckte om den senare.

En verklig brist i en romersk trädgård var dess fattigdom på buskväxter. Sådana som t. ex. *Syringa* och *Spiræa*, hvilka utgöra våra trädgårdars prydnad, voro för romarne alldeles obekanta. Också tala de med en viss ringaktning om buskar och värderade blott sådana, hvilkas grenar och blad kunde användas till kransar. En därmed jämförlig fattigdom härskade äfven i afseende på artantalet af odlade blomsterväxter.

Dessa nu skildrade anläggningar voro dock ej de enda, utan man egde dylika inom hus i peristylen eller en fri, af pelargångar omgifven gårdsplats, som i förmögnare personers boningar var prydd af träd, buskar och blommor och däraf erhöill namnet »Viridarium». Äfven nämnes odling af krukväxter i fönstren, och skalden MARTIALIS omtalar, att han egde en sådan fönsterträdgård, om också ganska liten.

Hos grekiske författare omtalas bland de många förunderliga ting, man kunde få se i den stora staden Babylon, äfven de så kallade hängande trädgårdarne, som voro anlagda på taken. Dessa sägas hafva uppkommit af den anledning, att en babylonisk konung därmed velat glädja sin gemål, som härstammade från Persien och därför i slättlandet vid nedra Euftrat längtade efter hemlandets bergsnatur. Något liknande fans äfven i Rom, de s. k. takträdgårdarne eller »Solaria»¹, vid hvilkas anläggning man gick till väga på följande sätt. Taket af det hus, där en sådan anläggning skulle verkställas, betäcktes först med bräder, halm, pimsten, murbruk och kalk i växlande lager och försågs slutligen med en beläggning af tegel och marmor i mosaikform. På detta underlag, som erhöill någon lutning, så att regnvattnet lätt kunde afrinna, ställes stora kärl fyllda med jord, hvari växter planterades. Man uppdrog växter af många slag, så att en rik vegetation utvecklades på taket, och man fann ett synnerligt nöje att därstädes anlägga löfsalar af vinrankor, som åt denna terrass skänkte en den angenämaste skugga. Äfven stora träd uppdrogos i sådan mängd, att de äldre författarne kunde tala om riktiga lustgårdar på taken. Genom pumpar erhöill man vatten, hvilket uppsteg som en springbrunn och bildade stora bassiner, i hvilka man underhöll fiskar, eller också leddes det samma rundt omkring taket och bidrog till husets betryggande mot eldfara. Naturligt var, att ej hvem som helst skulle kunna vara i tillfälle att skaffa sig sådana dyrbara anläggningar, men att de likväl ej voro så ovanliga i Rom, kanske äfven i andra större städer, visar sig däraf, att lagarne innehålla bestämmelser om dem. I den afdelning af romerska lagen, som

¹ Ordet »solarium» betyder utom annat äfven »ett ställe, där man solar sig».

kallas Pandekterna, stadgas nämligen, att dessa takplanteringar («Viridaria») ej fingo nå en sådan höjd, att de stänga utsigten för grannarne.

Pandekterna omtala äfven allmänna trädgårdar i städerna, där folket hade fritt tillträde, men det ser ut, som om trädgårdens afkastning af frukt och dylikt var utarrenderad för statens räkning åt enskilda personer, vanligtvis för en tid af fem år. Dylika publika trädgårdar nämnas också hos VITRUVIUS, som i sitt ofvan anförda arbete om byggnadskonsten påyrkar, att man af sanitära skäl bör i städerna, och särdeles i närheten af teatrarne, anlägga vackra parker, hvarest menigheten kunde få vandra omkring och fröjda sina ögon med anblicken af den friska grönskan. Den första allmänna trädgården i Rom, hvarom man eger bestämd kännedom, är fäst vid minnet af JULIUS CÆSAR, ty då man kort efter hans mord öppnade hans testamente, befans det, att han skänkt sina trädgårdar åt det romerska folk, hvars väl alltid legat den högsinte mannen så varmt om hjärtat. Dessa trädgårdar lågo utmed Tibern vid »Porta navalis» i södra delen af staden och omnämnas af flere författare.

Det förtjänar nämnas, att romarne äfven försökte sig på att uppdrifva växter under vintern, fastän de, jämförda t. ex. med egypterne, ej hunno särdeles långt. Dylika försök omtalas på några ställen i de samtida författarnes skrifter, bland andra hos skalden MARTIALIS, enligt hvars berättelse man egde ett slags drifhus med fönster af glimmer, där man hade törnrosbuskar och liljor. Dessa växthus synas i allmänhet ej hafva varit eldade, men det finnes dock en uppgift, att man förmedels ljumt vatten och användning af värme på annat vis bragte törnrosor och liljor till blomning äfven under vintern. På något liknande sätt synes man också hafva erhållit mogna drufvor under den kallare årstiden. Ville man erhålla tidiga meloner, så planterade man, enligt COLUMELLA's föreskrift, kärnorna i korgar med fet jord, hvilka under varma soliga dagar sattes ut i det fria och vid ogynsam väderlek åter inflyttades under tak. På detta sätt fortfor man, tills vårdagsjämningen var förbi, men sedan nedsattes korgarne i lister, tills frukterna mognat. Man kunde äfven ställa dessa korgar på små vagnar för att med större bekvämlighet verkställa deras ut- och inflyttning; dess utom borde man täcka dem med fönsterglimmer («speculare»), så att de äfven under kallare dagar utan att lida skada kunde utflyttas i solskenet. Sålunda erhöLL TIBERIUS meloner hela året om.

Kunde man ej ens på detta sätt erhålla blommor, så tog man sin tillflykt till import från utlandet, men äfven under den varmare årstiden förslogo ej Italiens alster däraf att tillfredsställa det alt jämt växande behovet. Handeln med blommor var den tiden en betydlig affär, och kändt är, att blomsterflickor i Rom utbjödo buketter och kransar till salu. Mesta vinsten däraf drog Egypten, hvars milda klimat frambragte blomstrand växter hela året om och där hortikulturen också genom invånarnes flit och skicklighet stod vida högre än i Rom. Hela skeppsladdningar af blommor afsändes från Alexandria till Rom, och därifrån erhöLL man törnrosor äfven vintertiden. Äfven i afseende härpå var modet för dagen bestämmande, och så t. ex. berättas det om en egyptisk skeppare, som en gång under vintertiden kommit till Rom med törnrosor för kejsarens behof, att dessa vinterblommor från Nillandet för tillfället ringaktades mot de Floras alster, troligen krukväxter, hvilka man såg öfver alt i den stolta verldsstaden, och det i den yppigaste fägring.

Den tidens samfärdsel emellan städerna vid Medelhafvet var snabbare, än man vanligen föreställer sig. På 6–7 dagar kunde man sålunda hinna från Sicilien till Alexandria, från Cadiz till Ostia (Roms hamnstad) på 7 dagar, från Gallia Narbonensis (södra Frankrike) på 3 dagar och från Karthago till Rom, till och med då vinden var svag, på 2

dagar. Det berättas om CATO, hvilken var Karthagos mest afgjorda fiende, att han en gång uppvisat ett fikon för senatorerna i Rom och bedt dem gissa, när det samma plockats från trädet. Då alla finno, att frukten var alldeles färsk, så tillade han: »veten då, att detta fikon plockades i förrgår i Karthago, ty så nära murarne hafva vi vår fiende». Sagesmannen tillägger också, att man genast fattade beslut att anfälla den hatade staden.

I värsta fall, om årstiden var ogynsam och friska blommor ej stodo att erhålla, nöjde man sig med konstgjorda. Äfven den tiden förstod man sig ganska bra på att efterbilda lefvande blommor af hornspån, som färgades, och likheten ökades ännu mera därigenom, att man parfymerade dessa eftergjorda alster med välluktande oljor.

I själfva staden Rom fans under dess stormaktsdagar naturligtvis ett betydligt antal trädgårdar, som voro utmärkta genom storlek och skönhet. Den rike LUCULLUS, som synes hafva gjort försök att öfverflytta österlandets hortikulturstil till Europa, hade mycket berömda trädgårdar på Pincius, hvilken kulle äfven kallades »Collis hortulorum»; i dalen emellan Pincius och Qvirinalis lågo SALLUSTII trädgårdar, hvilka från en ättling till historieskrifvaren öfvergingo till kejsarfamiljen; vid Tibern befunno sig JUL. CÆSARS förut nämnda anläggningar. På esquilinska kullen hade MÆCENAS anlagt en park med ett palats, hvarifrån man njöt af en lika vidsträckt som hänförande utsigt. I den vatikanska dalen lågo de så kallade CAI trädgårdar, som CALIGULA ärft efter sin mor och hvarest han låtit anlägga en cirkus, hvilken egde den ovanliga prydnaden af en egyptisk obelisk. Längre fram i tiden blefvo dessa trädgårdar tillgängliga för allmänheten, men kvarstannade dock i kejsrerliga familjens besittning. Strax intill befunno sig DOMITIAS parker och trädgårdsanläggningar, som utgjorde kejsar HADRIANI favoritplats.

Dessa trädgårdars öfverdådiga prakt i förening med ett motsvarande öfverflöd i arkitektur och lefnadssätt uppväckte emellanåt ett skarpt klander af samtida författare. De båda skriftställarne SENECA, fader och son, klaga bittert öfver tidens slöseri bland annat i afseende på de ofvan nämnda trädgårdsanläggningarna på hustaken. Den äldre omtalar med förtrytelse, huruledes man roade sig med att på taken efterbilda skogsdungar och segelbara sjöar fulla af fisk, och den yngre nämner såsom något underligt, att det fans folk på hans tid, som planterade träd på höga torn och hvilka på taken af sina hus hade riktiga skogar. Äfven HORATIUS, som annars var en njutningens vän, om också i måttlig och ädel form, gifver i följande skaldestycke luft åt sin förtrytelse öfver samtidsens oerhörda lyx:

»Stor rymd ej lemna stolta palatser snart
För plogen öfrig; snart öfver alt man ser
Fiskdammar, större än Lucrinska
Sjön, och onyttiga lönnen tränger

Snart almen undan: blomsterparterrer då
Och myrt och tusen olika örter där
Snart dofta, hvarest forne egarn
Bergade rika oliveskördar;

Och täta lagrar skola mot solens stygn
Sin skugga bjuda. – Sådant ej ROMULI
Och stränge CATO's stadgar bjödo,
Ej håller fädernes enkla seder.

Helt ringa var den enskildes egendom,
Men statens mycken; – inga portiker än,
Af enskild man i höjden resta,
Fångade svalkande nordans flägtar.

Än nöjets njutning uti det gröna gräs
Ej bruket tillät rata, men manade
På allmän kostnad marmorpydda
Städer uppbygga och gudars tempel».

Romarnes trädgårdar föredde endast ett fåtal prydnadsväxter, och PLINIUS klagar däröfver, att på hans tid knapt funnos andra odlade blommor, tjänliga till kransbindning än törnrosor och violer. Ej håller lade man i dagen något synnerligt nit att från främmande land inflytta sådana former, som kunde uthärda Italiens klimat, – en uraktlåtenhet som också med alt skäl klandras af den nitiske COLUMELLA.

På grund af samtida författares uppgifter torde man således kunna antaga, att violer, törnrosor och liljor, fördelade i särskilda rabatter («violaria», «rosaria», «lilieta»), utgjorde förnämsta prydnaderna i en romersk blomsterträdgård («Florale»). Öfriga därstädes förekommande växter voro arter af släktena *Crocus*, *Narcissus*, *Caltha*, *Hyacinthus*, *Vinca*, *Papaver*, *Amaranthus* eller *Celosia*, *Matthiola*, *Antirrhinum* samt troligtvis äfven *Melissa*, *Anemone*, *Mentha*, *Adonis*, *Rosmarinus*, *Thymus*, *Origanum*, *Cyclamen* m. fl., hvaraf en del odlades endast som föda åt bina. Till blomsterträdgården hörde också sådana växter som t. ex. *Hedera*, hvarmed man klädde murar, samt *Buxus*, *Acanthus* och *Anthyllis Barba Jovis*, som tjänade till infattning omkring rabatterna. Som bevis på, huru liten omvexlingen af blomsterväxter kunde vara, må anföras, att själfve COLUMELLA ej upptager andra prydnadsväxter än *Matthiola incana*, *Caltha*, *Narcissus*, *Antirrhinum*, *Lilium*, *Hyacinthus*, *Viola*, *Rosa*, *Amaranthus* samt *Acanthus*¹. Troligtvis skulle väl denna förteckning kunna blifva något större, om det nu mera vore möjligt att utreda, hvilka växtformer dölja sig under de latinske författarnas sväfvande och ofullständiga beskrifningar öfver Floras alster.

Den förnämsta prydnadsväxten i en fornromersk trädgård var törnrosen, hvaraf man den tiden sannolikt kände fyra arter med många varieteter, alt efter blommornas färg och lukt samt antal af kronblad. Högst värderade man bland de inhemska rosorna dem från Campanien och därefter från Præneste och Pæstum.

Rabatter för törnrosbuskar anlade man häst i februari, då jorden djupgräfdes, hvarefter man därstädes planterade rotskott eller afläggare. Beskrifning och ympning voro välbekanta operationer, men ympning uppgifves blott hafva egt rum med en form,

¹ COLUMELLA *de Cultu hortorum*, v. 94 ff.:

»Verum ubi jam puro discrimine pectita tellus,
Deposito squallore nitens sua semina poscit,
Pangite tunc varios terrestria sidera flores,
Candida leucoia et flaventia lumina calthæ,
Narcissique comas et hiantis sæva leonis
Ora feri calathisque virentia lilia canis,
Nec non vel niveos, vel coeruleos hyacinthos,
Tum quæ pallet humi, quæa frondens purpurat auro,
Ponatur viola et nimium rosa plena pudoris».

som hade blekröda eller hvita blommor. Man planterade äfven rosenbuskar i krukor samt hade dem inom hus under den kallare årstiden, och dess utom omtalas åtskilliga försök till vinterdrifning.

Huru allmänt omtyckt rosen var af antikens bildade folk, visar sig däraf, att hon mångenstädes omtalas i de klassiska författarnes skrifter. Skalderna besjöngo hennes fågring i högstämda ordalag och sagan gifver henne till och med gudomliga ursprung. Törnrosen – heter det – var från början hvit och utan doft, men en gång hade själfva Aphrodite råkat såra sin fot på dess taggar, och af gudinnans blod erhöill den sin röda färg. »Om Zevs», säges det på ett annat ställe, »velat gifva blomsterverlden en drottning, så skulle det hafva blifvit rosen. Hon är jordens prydnad, växtrikets stolthet, blommornas krona, ängens purpur och skönhetens återglans. Hon är full af kärlek, emedan hon står i Aphrodites tjänst, hon prålar med doftande blommor och vaggas på sin smidiga stam af vestanvindens smekningar».

Historiske författare meddela också talrika uppgifter, som belysa romarnes kärlek för denna växt, fastän den samma ej sällan urartade till det vildaste slöseri. Om kejsar HELIOGABALUS berättas sålunda, att han vid måltiden låg på kuddar, som voro stoppade med rosor, samt att han plögade spatsera i pelargångar, hvilkas golf betäcktes af törnrosor, violer, hyacinter, liljor och narcisser, och något dylikt uppgifves äfven om kejsarne AELIUS VERUS och GALLIENUS. »När vår fältherre VERRES», yttrar CICERO, då han anklagar denne för utpressningarna på Sicilien, »hade tagit sitt residens i Syracusa, lät han, så ofta det var tillgång på rosor, föra sig omkring i en bärstol, hvars kuddar voro stoppade med rosor; dessutom hade han en krans på hufvudet, en annan omkring halsen och under näsan höll han ett finmaskigt nät fylldt af rosor». Som ett ytterligare exempel på slöseriet i detta afseende kan anföras, att då CLEOPATRA en gång hade en fest för ANTONIUS, kostade endast rosorna, som för tillfället användes, öfver 2,000 kronor.

Af släktet *Viola* odlade man den i Italien vildt växande arten *V. odorata* med rotstockar, som planterades i fet jord. Blommorna användes mycket till kransar vid högtidliga tillfällen, och om HELIOGABALUS berättar en historieskrifvare, att han vid sina gästbud roade sig med att låta ösa violer och andra blommor öfver gästerna i sådana massor, att flere personer, troligen förtyngda af välfägnaden, ej kunde resa sig upp, utan bokstafligen qväfdes, – en tillställning som naturligtvis endast kunde roa ett sådant vidunder af laster, galenskap och grymhet, som han var.

Lökväxter voro tämligen väl representerade i forntidens trädgårdar och man synes företrädesvis hafva odlat *Lilium candidum*, *Narcissus poëticus*, *N. serotinus*, *Crocus sativus* och *Hyacinthus*, men af numera obestämbart art, och härtill kommo troligen åtskilliga vilda former. Af dessa värderade man i synnerhet hvita liljor, narcisser och krokus, hvilka äfven kunde tjäna till näring för bina. Hvita liljorna egnade man en synnerlig omsorg, och det omtalas, att de nådde en höjd af nära 3 alnar samt att de, planterade bland rosenbuskarne, vid sin blomning skänkte den härligaste anblick.

Saffran var sedan urminnes tid känd och omtyckt och dess odling bedrefs i stor skala, fastän man ansåg den vilda formen vara i besittning af de kraftigaste egenskaperna. Växten egde en mångfaldig användning som krydda, läkemedel, färgämne och parfym, för hvilket sednare ändamål den samma mest brukades. Man stoppade madrasser och kuddar med dess blommor; man använde dem i bad och man inledde saffranvatten genom rör på teatrarne för att sedan låta det spruta ut som ett fint duggregn öfver åskådarne.

Af de odlade prydnadsväxterna framstälde man en mängd vällyktande oljor, salvor och skönhetsmedel, hvilka i synnerhet bereddes i Neapolis, Capua och Præneste, till hvilka städer denna konst troligen kommit från Österlandet och Grekland. Handeln med parfymers och skönhetsmedel – stundom af den mest besynnerliga beskaffenhet – var mycket liflig samt idkades af köpmän, som kallades »unguentarii», men ej sällan sköttes dylika affärer äfven af qvinnor. Parfymers voro under stormaktstiden lika omtyckta som vanliga, och deras användning ökades i jämbredd med lyxens öfverhandtagande i alla andra afseenden, oaktadt myndigheterna sökte hindra det samma. Priserna voro ofta alldeles öfverdrifna, och dylika varor användes på det mest slösande sätt. Man parfymade kropp och kläder; man hælde vällyktande vatten i badkaren eller beströk väggarna därmed; man satte dylika oljor till vin och understundom hände det, till stor förtrytelse för samtida författare, att man under pågående krig parfymade fälttecknen. Att dylika ämnen funno mesta användningen vid de romerska damernas toalett, behöfver väl ej sägas, och man hade den tiden en riktig litteratur om parfymers, smink och skönhetsmedel af alla slag.

En omständighet, som förklarar orsaken till den stora konsumtionen af blommor i Rom och andra stora städer, var deras användning till kransar. För att nu ej nämna det äldre bruket af dylika såsom tapperhetens och den medborgerliga dygdens belöningar, så användes kransar flätade af både blad och blommor vid en mängd tillfällen i lifvet. Mest voro de i bruk vid festliga gästbud, ty då man slutat med maten, bekransade sig gästerna och det egentliga dryckeslaget («*commissatio*») tog sin början. Modet att då bära en krans på hufvudet uppkom dels af det skälet, att det tilltalade skönhetsinnet, och dels emedan de blad och blommor, hvaraf kransarne voro gjorda, troddes ega förmåga att hindra vinet att slå i hufvudet. Tiden för uppkomsten af denna sed torde numera ej kunna med visshet bestämmas, men enligt PLINIUS skulle bruket att bära kransar hafva egt rum redan under det andra puniska kriget. Man ansåg det likväl den tiden oförenligt med manlig värdighet, så att det berättas, att en person i Rom, som då visat sig ute med en rosenkrans på hufvudet, blifvit dömd till ett långvarigt fängelsestraff. Troligen ansåg man dock, att ett sådant prof på lyx förtjänade straff därför, att det egt rum vid ett tillfälle, då staten befann sig i fara.

Festkransarne («*coronæ convivales*»), som i början endast torde hafva bestått af grönskande qvistar, men hvilka sedermera flätades af åtskilliga blomster, tillhandahöllös gästerna af värden, som äfven under dryckeslagets förlopp ej sällan lät utbyta dem mot nya och friskare.

Vanligtvis hämtade man materiel till kransbindning ur sin egen trädgård, men man kunde äfven få köpa dem färdiggjorda på en särskild blomstermarknad, som omtalas hos OVIDIUS. Den alltid praktiska CATO påyrkar också, att den, som egde trädgårdar i närheten af en stad, borde vinlägga sig om odling af sådana växter, som passade till kransbindning.

De växter, som för ändamålet användes, voro dels grönskande qvistar af murgröna, myrten och apium, och dels åtskilliga blommor. Bland blommande växter använde man i främsta rummet törnrosor, violer och liljor samt vidare hufvudsakligen *Origanum*, *Rosmarinus*, *Adonis* och *Celosia*. Urvalet var, som man ser, ej särdeles stort, hvilket också ger PLINIUS den äldre anledning till klagan öfver de romerska trädgårdarnes fattigdom på prydnadsväxter, men så slösade man i stället med hvad man egde. Under vintertiden importerades kransblommor i massor från utlandet, i synnerhet Egypten, eller också nöjde man sig med konstgjorda kransar antingen af torkade och för tillfället i

vatten uppmjukade växter såsom t. ex. *Celosia cristata*, eller också förfärdigades dylika af hornspån, hvilka, för att illusionen skulle varda fullständigare, sedermera parfymades. Stora summor utgåfvos onödigtvis för dylika ändamål, och HORATIUS, som vid flere tillfällen skarpt gisslar samtidens lyx, gifver också luft åt sin förtrytelse i följande lilla qvåde, som han tillegnar sin munskänk:

»Gosse! jag den persiska prakten hatar;
Mig misshaga kransar, med bast hopbundna.
Sköt ej om att söka den plats, der rosen
Dröjer som senast!

Bry dig ej af fjäsk om att skaffa annat,
Än den enkla myrten! Båd' dig, som tjänar,
Mig, som under vinträdet skugga dricker,
Kläder ju myrten.»

Odlingen af fruktträd var en af de gamle romarne särdeles omtyckt sysselsättning, som roade både hög och låg, så att VARRO yttrar, det Italien på hans tid var så rikt på fruktbarande träd, att landet liknade en enda sammanhängande trädgård. De talrika föreskrifterna af alla romerske författare, som hafva skrivit i hortikultur, visa också dels det intresse, med hvilket man omfattade denna gren af landthushållningen, och dels att romarne, hvad pomologien angick, stodo mycket högt. Beträffande trädens odling, skötsel och förädling voro förhållandena på det hela taget de samma som nu.

För att nämna några af de viktigare fruktsorterna, så odlades af äpplen en stor mängd olika varieteter, uppräknade hos COLUMELLA och andra, t. ex. honingsäpplen (*Melimela*), en tidig frukt, som ej dugde att förvara, samt *Sestiana*, *Matiana*, *Amerina* m. fl., hvilka i likhet med alla andra slag hade erhållit sina namn efter växplatsen, fruktens egenskaper eller den person, som först uppdrifvit den ifrågavarande formen. Af äpplen, som alltid utgjorde sista afdelningen af deserten vid en festmåltid, bereddades äfven vin och ättika, och den romerska husmodren förstod sig bra på att förvara dem under den kallare årstiden. Päron förekommo också i många former – PLINIUS upptager omkring 30 sådana – och bland de bästa voro de krustuminska (»cunctis gratissima»), falerniska samt *Volema*, hvilka uppnådde en knytnefves storlek. Talrika voro äfven de odlade formerna af plommon (*Prunus domestica* och *insititia*), vexlande efter färg, storlek och skapnad. Man kände brokiga, svarta, vaxgula och röda, de båda senare mycket omtyckta, samt hvita, hvilka buro namnet kornplommon, emedan de mognade samtidigt med kornet. En utmärkt form hade man infört från Damascus, och denna, hvars frukter i torkadt tillstånd utgjorde en ej obetydlig handelsvara, ansågs som den förnämsta af alla.

Med stöd af en uppgift hos PLINIUS antages vanligtvis, att den romerske fältherren LUCULLUS hemfört körsbärsträdet från Cerasus i Mindre Asien samt att trädet därifrån erhållit sitt namn. På grund af nyare undersökningar, verkställda af A. DE CANDOLLE, har man dock trots sig finna, att körsbärsträdet var känt i Italien redan före LUCULLI tid, och man bör därför sannolikt fatta den gamla uppgiften på det sätt, att LUCULLUS fört en förädlad form däraf från Cerasus till Italien. Trädets odling beskrifves i korthet hos PALLADIUS, som äfven har ett par meddelanden om aprikoser, men de senare synas ej hafva varit föremål för någon mera utbredd odling.

Persikor («*Persica*») omtalas visserligen på några ställen hos romerske författare, men enligt DE CANDOLLE känner man ej med visshet, om därmed verkligen menas frukten af *Persica vulgaris*. Ett liknande förhållande eger rum med arterna af släktet *Citrus*. Orangeträdets («*Citri arbor*», «*malus assyria*», «*malus medica*») beskrifves till utseende, skötsel och egenskaper hos ett par författare, där dock understundom en tydlig förväxling eger rum mellan släktena *Citrus* och *Cedrus*, men det är högst osannolikt, att åtminstone apelsinträdet förekommit odladt i Italien före kristna tidräkningens början. PALLADIUS, hvilken utförligast beskrifver odlingen af dessa träd, skref sin trädgårdsbok 380 år efter Kristi födelse och han nämner, att han egde sådana planterade på sina egendommar vid Neapolis och på Sardinien. Han beskrifver också de medel, hvarigenom man trodde sig kunna få frukten söt – kärnornas uppmjukande före sådden i honingsvatten eller mjölk – och detta lemna ett visst stöd för det antagandet, att här var fråga om en form med bäska eller sura frukter, möjligen *C. medica*.

Det ståtliga granaträdet (*Punica granatum*) hade troligen öfver Grekland kommit från Österlandet till Italien, där det fans planteradt redan den tid, då Rom var konungarrike. Under äldre tider synes man ej riktigt hafva förstått sig på dess skötsel och förädling, ty romerska granatäpplen omtalas då såsom mindre välsmakande, och man använde därför helst sådana, som kommo från Afrika. Växten är känd af alla romerske författare inom hortikulturens område och hade många varieteter.

Bland fruktträdgårdens ädlaste växter intog vinrankan, som man lätt kan föreställa sig, en framstående plats och var också föremål för hortikultörernas synnerliga omsorg. Från österlandet hade vinrankan kommit till Grekland och därifrån till Italien, hvarest dess odling snart blef allmän och där äfven en ganska rik litteratur om den samma uppstod. »Med alt skäl», säger en samtida författare, »gifver man vinstocken företrädet framför alla andra träd och buskar, ej blott därför, att han har en välsmakande frukt, utan äfven af det skäl, att han utan svårighet trifves nästan öfver alt». För öfrigt odlades vinrankan äfven för att bilda löfsalar, promenadplatser och till betäckning af murar, och man har en uppgift af PLINIUS, att en enda vinstock hade vuxit öfver hela LIVIAS pelargång i Rom och gaf hvarje år 12 amphoræ vin.

Innan man anlade en vingård, borde man enligt COLUMELLA först tillreda en plantskola i närheten, så att plantorna redan från början blefvo vana vid den jord, där de sedan skulle växa, och denna plats uppgräfdes ordentligt till ett djup af 1 ½ fot. Sedan alt var i ordning, utsatte man sticklingar af goda vinsorter i februari eller mars månad med en kvadratfots utrymme för hvar och en i denna plantskola, och där fingo de stå och växa under en tid af tre år, då de efter lämplig beskärning planterades i själfva vingården, helst i s. k. quincunx. Vingården borde man anlägga på en plats, som ej burit vinrankor på de sista 10 åren, samt tillse att jorden vore lucker och att hvarje individ erhöles tillräckligt utrymme, vanligtvis 7–8 kvadratfot.

Som vinrankan är en klättrande buske och helst behöfver stöd, så borde man också söka bereda ett sådant. Detta kunde ske på tvänne sätt, antingen därigenom, att man gjorde stödet helt kort samt till och med lät vinrankorna hålla sig uppe så godt de kunde, då de genom beskärning erhöles form af buskar, eller också ledde man dem uppför höga träd. En vingård med korta eller alls inga stöd för rankorna kallades *vinea*, men fingo de klättra uppför träden, erhöles den samma namnet *arbustum*.

Uti den anläggning, som benämndes *vinea*, nedslog man i marken pålar, upptill förbundna med tvärslåar, där rankorna uppbundos med vidjor af pil, eller också fingo de vara alldeles utan stöd och höllo sig uppe genom att fläta grenar och klängen till sam-

mans med de närstående. Ville man däremot hafva högstammiga vinrankor, således i *arbustum*, så gick man till väga på följande sätt. Året förut, innan planteringen skulle verkställas, upptog man gropar af omkring 4 kubikfots storlek och i hvarje sådan planterades 3 telningar af alm, poppel och ask – de träd utefter hvilka rankorna skulle klättra – för att, om almen skulle gå ut, de andra träden kunde tjäna som ersättning, men i annat fall bibehöll man endast almen såsom för ändamålet lämpligast. Hvar och en af dessa planteringar befann sig på ett afstånd af omkring 40 fot från den andra, så att de kunde hafva bättre utrymme att växa, och därigenom kunde också rankorna erhålla mera sol-ljus. Efter trenne års tid afqvistade man trädet, så att det samma med sina grenar bildade liksom en stege och följaktligen erbjöd lämpliga fästpunkter för klängena. På sjätte året planterade man en kraftig vinstock af åtminstone 10 fots höjd utmed trädet, och detta kallades på romarspråket, att han »förmäldes» med det samma. Tvänne år fick den sålunda planterade rankan vara i fred för knifven, men det tredje beskar man den samma på sådant sätt, att blott en rak stam med några få knoppar återstod, för att rankan ej skulle stiga i höjden, innan den erhållit tillräcklig kraft därtill. När växten blifvit något äldre, var årlig beskärning och uppbindning af nöden. En mängd detaljerade föreskrifter i detta afseende meddelas äfven om de vinstockar, som hade sin plats i den s. k. *vinea*.

Med ympning och okulering var romaren väl förtrogen, och gälde det att därigenom förädla vinrankor, så iakttog man följande förfaringsätt. Man skaffade sig först en god ympqvist med många knoppar, hvaraf dock endast tre bibehöllos, och denna tillspetsades i nedre änden med en skarp knif, så att den samma fick form af en kil, men man måste noga iakttaga att så litet som möjligt skada mårgen. Därefter skar man tvärt af den ranka, som skulle emottaga ympen, klöf den samma med en kil, insatte ympqvisten, hvarefter man omlindade stället med bast, strök öfver lera samt omlindade slutligen det hela med mossa och ett nytt lager af bast. COLUMELLA, som äfven på detta område är en mästare, uppgifver, att han äfven brukade borra ett hål i den afskurna rankan, där han stack in ympqvisten, och därefter anlades ett förband af bast och lera. Vinrankans fortplantning genom afläggare var också välbekant, och samme COLUMELLA beskriver tre olika metoder, som på hans tid voro brukliga.

Det var naturligt, att en växt som vinrankan, hvilken odlades öfver hela Italien och som var föremål för otaliga förädlingsförsök, skulle småningom erhålla många varierande former alt efter växplats, skötsel och godhet. Bland de mera berömda italienska vinsorterna räknade man det massiska och surrentinska, som växte i närheten af Neapolis, samt det albanska och cækubiska från Roms omnejd, men de andra voro så många, att VIRGILIUS därom yttrar:

»Den, som begär dem veta, han räkne i Libyens öknar
Sandens yrande korn, som Zephyrus sprider i rymden,
Eller, när Eurus riktar sitt våld mot seglande kölar,
Vågornas mängd på Joniens haf, som brytas mot stranden.»

En rikhaltig literatur finnes äfven om olivträdet, som lemnade olja till matlagning, till bränsle i lampor och för toilettens behof. Med anledning af dess stora nytta för människan tvekar ej COLUMELLA att kalla det samma det förnämsta af alla träd, symbol af frid, som det för öfrigt var hos antikens folk. Olivträdet förekom i vildt tillstånd både i Grekland och, ehuru mindre allmänt, i Italien, och troligen hafva vi romarnes flit att tacka för den förädlade form, hvarunder dess frukter nu förekomma.

Bästa jordmån för olivträd består af en blandning af sand och lera och helst växa de på kullarnas sluttningar. Vill man sköta dem rätt, så uppdrager man dem först i en trädskola, där de få stå, tills de äro fem år gamla, då de utplanteras på den för dem bestämde platsen. De planterades i rader, hvaraf de längsta borde gå i öster och vester med däremellan befintliga kortare tvärrader, och innan man satte ut dem, så märkte man den sidan af stammen, som stått emot söder, med rödkrita, så att de unga träden äfven vid sin omplantering kunde få samma ställning mot solen som förut. Som träden stodo på tämligen stort afstånd från hvarandra, så brukade man använda den mellan dem befintliga jorden till sädesodling. Omkring tio varieteter af oliver voro kända i Italien.

Öfriga i romerska fruktträdgårdar förekommande växter voro t. ex. qvitten, använd som bordsfrukt och till beredning af vin; mispel, som dock ej odlades före CATO's tid; fikon i många varieteter; kastanjer (*Castanea vesca*), bäst i Neapolis och Tarentum; mandel, både söt och bitter; mullbär (*Morus nigra*), hassel- och valnötter, korneller m. fl.

Fruktträden bildade antingen ett helt för sig (»Pomarium» eller »Pometum»), då de vanligen stodo i »qvincunx», eller också planterades de till omväxling med andra träd. Vanligaste prydnadsträd voro i främsta rummet den ståtliga platanen (*Platanus orientalis*), ett från österlandet infördt och för sin skönhet samt skuggrika krona högt värderadt träd, samt vidare alm, lind, ask, poppel, lager, lönn, ek, cypress, idgran, pinje. På buskväxter voro romarnes trädgårdar, såsom redan är nämndt, ganska fattiga, men man egde dock murgröna, buxbom, myrten och akantus för det mesta. Möjligen odlade man någon gång dels för prydnads dels för binas skull inhemska orter af släktena *Nerium*, *Staphylæa*, *Evonymus*, *Rhus*, *Spartium*, *Cytisus*, *Anthyllis*, *Psoralea*, *Ilex*, *Cercis*, *Juniperus* och *Cratægus*, ty därom finnas åtminstone antydningar hos romerske författare.

Såsom redan är nämndt, var den romerska husmodren ganska förfaren i sättet att förvara trädgårdens alster, så att de kunde hålla sig under den kallare årstiden. De äldsta föreskrifterna i detta afseende återfinnas hos CATO i hans instruktion för »villica» eller den qvinna, som skötte hushållet på en landtgård. De fordringar, han ställer på en dylik person, äro bland annat, att hon skulle vara renlig och hushållsaktig; tillse att gårdsfolket finge ordentlig mat samt komma ihåg att offra åt gudarne. Prat och sqvaller med granqvinnorna var förbjudet och hon fick alldeles icke bjuda dem till sig. Hvarje år skulle hon hafva i förråd: päron, fikon, drufvor, qvitten, prenestinska nötter, skantianska äplen samt andra både odlade och vilda frukter, som dugde att förvara. De uppräknade fruktsorterna torkades, syltades eller förvarades färska i fat och krus, hvilka senare också plägade nedgrävas i jorden.

Hos de andre författarne, som hafva skrivit i hortikultur, träffas talrika föreskrifter om förvaring af frukt, en omständighet hvilken var så mycket viktigare, som dessa förråd under vintern till betydlig del ingingo i den dagliga födan.

Enligt VARRO förvarade man de vanligaste fruktsorterna i en särskild fruktkammare, hvars fönsteröppningar lågo åt norr, för att frukten därigenom skulle hållas så sval som möjligt. Äplen lades på bräder eller halm; granatäplen i fat, som voro fyllda med sand; päron torkades eller syltades; qvittenfrukter fingo hänga på snören; rofvor inlades bland senapsfrön, men valnötter i sand. Åtskillig lyx egde rum äfven med dessa fruktkamrar, hvilkas väggar ofta voro klädda med marmorskifvor, och så t. ex. berättar den nämde författaren, att man plägade använda dem till matsalar för att roa gästerna med anblicken af de vackra frukterna. Några brukade äfven – som dock VARRO med alt skäl

finner ganska opassande – köpa dyrbar frukt, i stället för att själfva uppdraga den samma, endast för nöjet att kunna få skryta med sina rika tillgångar i detta afseende.

Ett vanligt förfaringssätt var torkning i solvärme, hvilket i synnerhet egde rum med äpplen, päron, fikon och drufvor. Äfvenledes brukade man insylta äpplen och dylika frukter i honing – socker var ännu ej i bruk – fastän många tyckte, att frukt på detta sätt behandlad blef väl söt. Bästa förfaringssättet var dock enligt den mångkunnige COLUMELLA att lägga dem i lårar af bok- eller lindträd bland sågspån, så att de ej berörde hvarandra, samt att slutligen tillsmeta locket med lera, för att ej luften skulle kunna tränga in. Flere andra förvaringsmetoder omnämnas också hos de gamle författarne.

De vanligaste växterna i en romersk köksträdgård voro arter af släktena *Allium*, *Anethum*, *Anthriscus*, *Apium*, *Asparagus*, *Atriplex*, *Beta*, *Brassica*, *Capparis*, *Cicer*, *Cichorium*, *Coriandrum*, *Cucumis*, *Cucurbita*, *Cuminum*, *Cynara*, *Ervum*, *Faba*, *Foeniculum*, *Inula*, *Lactuca*, *Lathyrus*, *Lepidium*, *Lupinus*, *Malva*, *Mentha*, *Nigella*, *Ocimum*, *Origanum*, *Papaver*, *Pastinaca*, *Phaseolus*, *Pimpinella*, *Pisum*, *Raphanus*, *Rumex*, *Ruta*, *Satureja*, *Sinapis*, *Sium*, *Smyrnum*, *Thymus*. Några af de nu uppräknade växterna odlades dock endast i medicinskt ändamål. Om åtskilliga andra växter af europeiskt ursprung, som tillhöra nutidens trädgårdar, känner man ej med visshet, om de odlades i Italien, och detta är bland annat förhållandet med morot, persilja och pepparrot.

En af de vanligaste rätterna på en romares bord var sallad (*Lactuca sativa*), hvilken växt ansågs vara särdeles helsosam och sömnbefordrande och som därför förtärdes i stora massor. Hufvudsallad var den, som egentligen kom i fråga, och däraf uppräknar COLUMELLA fem olika varieteter af grön, brunröd och hvitaktig färg. Arterna af släktet *Brassica* ingingo till betydlig del i den romerska mathållningen, och ett par författare räkna hufvudkål för att vara den förnämsta af alla grönsaker. Flera varieteter voro kända och de bästa kommo från Cumæ, Aricia, och Pompeji. Man åt kål både rå och kokad och dess goda egenskaper prisas högeligen af CATO. Kålrötter och rofvor voro ett vanligt födoämne, de senare i synnerhet för det fattigare folket, och det förtjänar nämnas, att rofvor ofta färgades, innan de serverades på bordet. Något dylikt omtalas äfven om kål, under hvars kokning man brukade tillsätta salpeter, på det att den samma skulle bibehålla sin gröna färg. Bland andra odlade kruciferer må äfven upptagas rättikor och senap – troligen både *Sinapis alba* och *nigra* – hvars frön i synnerhet användes vid inläggning af grönsaker till vinterbehofvet.

Af baljväxter odlade man företrädesvis ärter, bönor, lupiner och linser, hvilka alla voro vanliga födoämnen. Linser och kikärter användes mest af de fattige och såldes kokta i Rom för en ringa penning. Lupiner utgjorde också en rätt på den fattiges bord, men voro för sin bäska smak mindre värderade och användes därför mest, då andra födoämnen saknades. Växten brukades mest som gödning på det sätt, att man plöjde ned den samma i jorden, innan den blommat. Till den fattiges kost hörde äfven bondbönor (*Vicia Faba*), men ärter och bruna bönor voro mera värderade och ingingo därför i finare anrättningar. Luzern och vicker odlades allmänt som boskapsfoder.

Närmast i ordningen bland matnyttiga växter kommer löksläktet, hvaraf romarne troligtvis kände fyra arter, röd-, hvit-, gräs- och purjolök. Lök var den tiden ett lika vanligt som omtyckt födoämne, fastän åtskillige författare ej kunde med det för luktens skull, och särskildt känner man om HORATIUS, att han ej var någon vän däraf. »Hvad är detta för ett slags gift, som rasar i mina inelfvor?» utbrister han i ett qvåde, som diktats

med anledning däraf, att han vid ett kalas hos MÆCENAS blifvit trakterad med någon lök-anrättning.

Af kukurbitaceernas familj, som omfattar flera af jordens äldsta kulturväxter, voro gurkor, meloner samt troligen någon art af släktet *Cucurbita* odlade i det gamla Italien, dit de så småningom öfverflyttats från Asien. Vid plantering af gurkor uppdrog man fåror af omkring 1 ½ fots djup, som i början af mars fylles först med väl gödslad jord, hvarpå man sådde fröna och vattnade dem väl, tills de kommit upp. Under deras tillväxt öste man småningom på lös jord, tills hela fåran blifvit fylld. Mellan listerna lemnades ett rum af omkring 4 alnars bredd, så att gurkorna kunde fritt breda ut sig. Pumpor odlades äfven och ansågos vara en lättsmält och helsosam föda. Det omtalas äfven, att de stundom odlades som prydnadsväxter, hvarmed man kunde täcka murar och dylikt, och att de kunde tjäna till löfsalar. Genom att före sådden uppmjuka gurväxternas frön i mjölk eller honing trodde man sig kunna göra deras frukter mera välsmakande. Odlingen af meloner, hvilken under kejsartiden torde hafva egt rum i stor skala, är redan förut omtalad.

Bland finare köksväxter må nämnas sparris och kronärtskockor, hvilka båda af samtidens gurmander voro högt värderade. Sparris nämnes först hos CATO, och det i slutet af hans trädgårdsbok, hvaraf man möjligen kan sluta, att växten då var en nyhet. Den blef snart föremål för en allmännare odling och åtskilliga orter t. ex. Ravenna voro kända för att frambringa sparris af ovanlig storlek. Dess odling tillgick den tiden på ungefär samma sätt som nu. I februari eller mars sådde man frön af kronärtskockor, och de därpå uppkomna plantorna utsattes på sina bestämda platser på hösten. Genom att före sådden fukta fröna med diverse välluktande eller söta ämnen, t. ex. rosenvatten, honing, lagerolja och mekkabalsam, trodde man sig kunna gifva växten en fin smak. Mycken möda synes man den tiden hafva använt för att skydda kronärtskockorna för råttor och andra gnagare, och såsom skydd mot deras angrepp rekommenderas att linda deras rötter med ull eller också betäcka dem med ett lager af aska efter fikonved.

I likhet med hvad förhållandet var med frukt ss. äpplen, oliver och drufvor, sparde man äfven grönsaker för vinterbehovet. För detta ändamål insamlade man på våren rötter, blad och blommor af kål, kapris, selleri, ruta, palsternacka, sparris, sallad, lök m. fl. grönsaker, och dessa inlades i saltlake (muria) eller i en blandning af $\frac{2}{3}$ ättika och $\frac{1}{3}$ saltlake med eller utan tillsats af kryddor. Äfven plägade man för åtskilliga växter använda honing och vin såsom förvaringsmedel.

Arbetet i trädgårdarna sköttes af slafvar, hvilka alt efter sysselsättningen hade olika benämningar. Något särskildt namn på trädgårdsmästare egde romarne icke, ty det såsom sådant använda »hortulanus» härstammar från senare tid. Allmänna uppsigten öfver trädgården tillkom den slaf, som bar namnet *villicus*, men den egentliga hortikultören synes hafva varit *topiarius*, till hvars befattning hörde att verkställa anläggningar, infatta dem med buxbom, klippa träden i omtyckta fasoner, plantera örter, så att de bildade figurer, ofta initialerna till egarens namn, binda kransar m. m., som till trädgårdsmästares befattning hörde. Dessa arbeten torde han dock hafva delat med åtskilliga andra slafvar, som kallades *arboratores* och *olitores*. För öfrigt omtalas en mängd andra slafvar, som hade hand om vin- och olivodlingen och de i trädgårdarne ofta förekommande bistöckarne.

Trädgårdarnes skönhet höjdes dess utom, så ofta läget det medgaf, af vattenkonster och fiskdammar, och de slafvar, som därmed voro sysselsatta, hette *aqvarii* och *piscatores*. I dessa dammar, på hvilka rika personer nedlade betydliga omkostnader, un-

derhöllos flera olika slag af fiskar dels för egarens nöje och behof och dels till afsalu. HIRRIUS, HORTENSIVS, LUCULLUS och SERGIUS ORATA nämnas såsom egare af dylika fiskdammar i stor skala. ORATA, en den tiden beryktad gurmand, uppgifves hafva varit den förste, som anlade dammar för hafsfiskar, för att därigenom kunna hafva dylika på sitt bord vid de tillfällen, då stormar hindrade fångsten i hafvet. Vid Lucrinska sjön gjorde samme man också stora anläggningar, för att när som helst kunna hafva tillgång på färska ostron, men råkade därigenom i en process, emedan den därtill använda platsen var statens egendom. Om den nämde HIRRIUS berättar VARRO, att hans dammar voro så stora och fiskrika, att han på en gång lånade CÆSAR 6000 murænor (*Muræna Helena*), en den tiden mycket värderad fisk, för att den senare vid sin fyrdubbla triumf år 46 skulle gifva Roms folk en riktig läcker måltid. Som exempel på, huru det tillgick, då man slog på stort i det gamla Rom, kan nämnas, att de lysande segrarne firades med fem dagars djurfäktningar, då man fick skåda ej mindre än 400 lejon, vidare sjöstrider i för ändamålet särskildt grädda dammar och det uppgifves också, att åskådarne skyddades för solstrålarne af sidentält. Penningar, spanmål och olja utdelades bland de behöfvande, hvarjämte folket undfågnades vid 22,000 bord med riklig och fin mat, däribland de nämnda murænorna samt ädla viner i öfverflöd.

Man eger ännu i behåll beskrifningar af COLUMELLA öfver anläggningen af fiskdammar, uppgifter öfver hvilka fiskar voro lämpligast att förvaras på sådant sätt samt föreskrifter för deras skötsel och föda. Dammar för hafsfiskar böra enligt hans åsigt muras af sten eller också huggas ut i själfva berget samt ligga så nära hafvet, att det samma vid flodtiden kunde intränga i dem. Genom järngaller hindrades de inneslutna fiskarne att komma ut. I den samma böra finnas hålor, hvari fiskarne kunde gömma sig, och är den tillräckligt stor, så skall man därstädes sänka stenblock, bevuxna med tång, för att på detta sätt åstadkomma så stor likhet med hafvet som möjligt.

På dessa anläggningar nedlades ej sällan oerhörda penningssummor, och om LUCULLUS berättas det, att han vid Neapolis lät spränga bort ett helt berg för att därigenom kunna leda in hafsvatten till sina dammar. Också voro hans dammar så rika, att då de därstädes befintliga fiskarne efter hans bortgång försålles, steg försäljningssumman till 4 millioner sestertier eller i vårt mynt omkring 680,000 kronor.

Särskildt voro murænorna denna tid på modet och voro den förnäma verldens favoriter på ett sätt, som förefaller oss något egendomligt. ANTONIA, dotter till DRUSUS, hade, för att blott anföra ett exempel, en muræna, som hon höll så mycket af, att hon lät pryda fisken med guldringar, hvilket föranledde, att stora hopar af folk begåfvo sig till stället, där murænan fans, för att se ett sådant underdjur. Slöseriet och dårskapen i detta afseende gick till sådan höjd, att det uppväckte ett rättvist tadel, hvaraf ett och annat uttryck i samtida skrifter bevarats ända till våra dagar.

Till de större villorna och landtgodsen hörde gärna djurgårdar (*leporaria, vivaria*), som genom murar eller plank voro avstängda från omgifningen, och där åtskilliga djur t. ex. vildsvin, rådjur, harar och kaniner fritt fingo ströfva omkring eller också höllos förvarade i särskilda burar och hus. Bland andra underhöll man därstädes, oaktadt censoriska lagar förbjödo ett dylikt öfverflöd, »sjusofvaren» (*Myoxus Glis*), en för sitt fina kött högt värderad gnagare, i afstängningar under ekar, af hvilkas frukter de lefde, och sedermera inspärrades dessa djur i stora lerkrukor där de göddes. Gödningsanstalter för snäckdjur (*cochlearia*) omtalas äfven, och VARRO lemna utförlig beskrifning däröfver. Som den förste uppfinnaren af djurgårdar nämnes en viss FULVIUS LUPINUS från

Tarquinii, och många personer t. ex. LUCULLUS och HORTENSIVS skyndade sig att följa exemplet.

Utom vanliga husdjur, hvaribland må nämnas höns, gäss och dufvor i stor mängd och af flera varieteter, underhöll man vid villorna understundom äfven perlhöns, påfoglar, trastar, vaktlar, ortolansparfvar och andra kramsfoglar, hvilka för bordets behof göddes i särskilda fogelhus (*aviaria*). VARRO beskriver dylika, som voro så stora, att de innehöllo flera tusen foglar. Samme författare uppgifver, att den praktälskande LUCULLUS egde ett stort fogelhus, i hvilket han låtit inreda en matsal, så att gästerna, under det att de trakterades med stekta foglar, kunde se de lefvande af samma slag fladdra omkring.

Till en välförsedd villa hörde bistöckar, hvilka sannolikt hade sin plats i trädgården. Biskötsel var en sysselsättning, hvaråt en romare med förkärlek egnade sig, dels för nöjet att betrakta de flitiga djurens arbete, och dels af ekonomiska skäl. Hos samtida författare träffas många exempel på det stora omfång, hvari man då bedref biskötseln, och detta var också helt naturligt, emedan socker ännu ej var i bruk i vesterlandet. Om biskötseln finnes en ganska stor litteratur hos t. ex. VARRO, COLUMELLA, PLINIUS med flera. Äfven skalder, såsom VIRGILIUS i sin *Georgica*, stämde sina lyror till biskötselns lof, och som exempel på, huru han behandlade ett dylikt ämne, må följande verser anföras, som äfven i viss mån röra hortikulturen:

»Först är af nöden, att läger och hem för bien må väljas,
Där de mot blåsten njuta beskydd (ty häftiga vindar
Hindra dem föra till hus sin skatt), och blommorna fredas
Både mot fårens och getternas språng, och qvigan ej håller
Daggen förstör i sitt irrande lopp och gräsen förtrampar.
Vare ock stängd från deras af håfvor riktade bostad
Den brokryggiga ödlan och spinkens giriga slägte,
Och den med blodig hand på bröstet tecknade Progne!
Dessa med vidsträckt våld alt härja och snappa i flykten
Bien med glupande näbb till rof åt flendtliga nästen.
Däremot klara bäckar och mossombäddade dammar
Eller en bäck, som bugtar i gräset, de älska till grannar.
Af oleasters löf eller palmens gården må höljas,
Att, när i dagarnes vår en lekfull ungdom ur stocken
Först till svärmande tåg af de nya visarne föres,
Strandens gränsande brädd må bjuda dem svalka mot solen
Eller ett gästsamt träd till rast sin skuggiga krona.
Antingen vattnet hvilande står eller rinner, du pilar
Midt i dess flod tvärs öfver må kasta och väldiga stenar,
Hvilka förse dem med broar och stöd för fötter att sträcka
Vingarne ut mot sommarens sol, om ilen af Eurus
Skingrat dem under sin flygt eller störtat dem neder i böljan.
Kassias frodiga stånd, starklukande timjan och kyndel,
Som vidt sprider sin balsamdunst, må blomstra i nejden,
Jämte violer, som släcka sin törst i läskande vågor.

—————
—————
Knappt den gyllene soln till den underjordiska rymden
Vintern förjagat och sommarens ljus förnyat på fästet,

Förr än du skådar, hur bin på tåg kring skogar och vildmark
Hämta de purprade blommornas skörd och den rinnande bäckens
Öfversta dagg, och, jag vet ej med hvad hänryckning af vällust,
Fosträ sin afvel och öka sitt bo. Nu konstigt de forma
Vaxet till nya skott, som fyllas med honingens nektar,
Nu, när med undran du ser den mäktiga skaran ur lägret
Sväfva mot stjärnornas höjd och genomsimma den rena
Sommarens luft, lik molnet, som mörkt fortdrives af vädret,
Till sött vatten och löfviga skjul, gif akt att beständigt
Tåget är riktadt! Spruta då dit förordnade safter
Både af stött Meliss och af ringa skattad Cerinthe
Och fyll luften med klang och skräll med Cybeles koppar!
Till den bekryddade boningen snart de skola sig sänka
Och inflytta, i följd af sin sed, i färdiga läger.

Låt dem af balsamlukt till trädgårdsblommorna lockas
Under Priapi beskydd, den Hellespontiska väktarns,
Som med sitt svärd af träd mot tjufvar och foglar är väpnad!
Den, som har vård om bin, må själf plantera i nejden
Timjan och flytta från backarnes rygg pinjolernes stammar;
Själf med arbetet nöta sin hand och trycka i jorden
Bördiga plantor och själf förfriska dem ymnigt ur floden.

Vore jag ej beredd att snart vid målet af färden
Indra seglen och styra min stam till hvila i hamnen,
Skulle jag sjunga ännu om konsten att pryda med blommor
Trädens park och om Pæsti fördublade skördar af rosor;
Huru ur bäckens våg Endiven dricker sin trefnad;
Huru dess strand omgrönskas af Apium; huru melonen
Rundar på refvan sitt klot! Jag hvarken skulle förtiga
Dig, frodbladiga sena narciss, eller Hederans ranka,
Eller Akantens bördiga skott, eller strändernas myrten.

Under Ebalias torn, där Galesus vattnar med mörka
Vågor de gyllene skördarnas fält, en åldrig Korycisk
Odlare var mig bekant. Få tegar voro hans egor
Af ett förlåtet land, som hvarken belönade dragarn
Eller af hjorden var sökt, ej håller gynnadt af Bacchus.
Glesa växter till spis han dock planterat bland törnen,
Liljor, hvita som snön, och offringsörter och vallmo.
Nöjd, som han konungars rikedom egt, i aftonens dunkel
Vände han hem till ett bord, hvars rätter han köpte af ingen.
Först han plockade rosor om vår'n, först frukter om hösten;
Och när ännu med frost den strängt regerande vintern
Stenen sprängde och stämde med is den brusande floden,
Lönte en späd hyacint hans vård med sin blomstrande krona,
Sommarens sena sol till trots och Zephyri tystnad.
Rik var han därför på bin, så moderstockar som svärmar;
Tidigast sändes de ut och ymnigast drog han ur skotten
Honungens fradgiga flod. Pinjoler och lindar beväxte

Parken i täflan. Hans blomstrande träd ej höljdes om våren
Af fler ämnen till frukt än hösten mognade skänkte.
Almen han, högväxt re'n, utflytte i ordnade rader,
Päronets bördiga stam och plommonbärande hagtorn
Och den åt dryckeslag rik skugga lånande lönnen.
Dock af den trängre krets, jag föreskrifvit mig, inskränkt,
Hastar jag detta förbi och lemnar åt kommande skalder».

Såsom exempel på, huru en rik och finbildad romare hade sin villa inrättad, må anföras följande bref af PLINIUS D. Y. till en viss DOMITIUS APOLLINARIS, hvilken skrifvelse för öfrigt utgör en af de förnämsta källorna till vår kännedom om den gamla italienska hortikulturen¹.

»Det har gladt mig att se din oro och ifver att afråda mig, då du fick höra, att jag i sommar ämnade mig ut till min gård i Etrurien, en trakt som du håller för ohelsosam. Det är sant, att kuststräckan af Etrurien är farlig och osund, men mitt ställe ligger långt ifrån hafvet, ja i den sundaste bärgstrakt, vid foten af Apenninerna. För att betaga dig all ängslan för min skull vill jag skildra de klimatiska förhållandena, ställets belägenhet och landtgårdens behag, hvilket alt skall bli ej mindre angenämt för dig att lära känna än för mig att beskrifva.

»Klimatet är om vintern strängt och kallt; myrten, oliv och andra träd, som älska en ständig värme, vill det ej veta af; lagern däremot tål det väl, ja det utvecklar den till och med till den skönaste yppighet; det dödar den visserligen någon gång, likväl ej oftare än i Roms närmaste grannskap. Sommaren är utomordentligt mild; luften är i ständig rörelse; det fläftar dock oftare än det blåser. Därför finnas här många gamla personer; man får se farfar och farfars far till dem, som redan äro män; man får höra forntida sägner och berättelser från fädrens tid; när man kommer dit, kan man inbilla sig vara född i ett annat sekel. Landskapet är det allra skönaste. Föreställ dig en omätlig amfiteater, en sådan som endast naturen förmår skapa: en vidsträckt slätt kranas af berg; bergen bära på sina toppar resliga och åldriga skogar. Vildt af alla slag finnes i ymnighet. Där berget sänker sig, bär det skog till huggning; däremellan ligga feta och mullrika kullar (ty sten träffar man knappast någonstädes, äfven om man letar därefter); dessa stå ej efter de slätaste fält i fruktbarhet; rika skördar bringa de till lika fullständig mognad, endast något senare. Nedanför sträcka sig vinplanteringar utefter hela bergväggen och gifva anblicken af ett enda sammanhängande helt; allra nederst, där dessa upphöra, växa buskar. Därefter ängar och fält, fält som endast kraftiga oxar och de starkaste plogar förmå uppbryta. Så väldiga kokor uppkastar den ytterst fasta marken, då den plöjes första gången, att den ej är fullständigt bearbetad förr än med den nionde plöjningen. Blommiga, glimmande ängar bära klöfver och andra ärter, ständigt fina och saftiga, som hade de nyss skjutit upp. Alt näres nämligen af bäckar, som aldrig sina ut; men äfven där vattnet är ymnigast, bildas intet kärr, ty marken sluttar, och all fuktighet, den mottagit och ej sugit i sig, leder den ut i Tibern. Denna flod strömmar midt igenom egorna, är segelbar och för till hufvudstaden alt, hvad jorden framalstrar, likväl endast vinter och vår; sommartiden faller den, och med sin uttorkade strömfåra bortlägger den namnet elf, men återtager det om hösten. Hänförande är det att från ett berg skåda ut öfver nejden.

¹ Öfversättningen af detta bref är verkställd af lektorn och riddaren dr C. A. FAHLCRANTZ, till hvilken vi härmed uttala vår stora tacksägelse.

Du tycker dig se icke ett landskap, utan en idealiskt skön målning; en sådan mångfald, en sådan gruppering tjuvar ögat, hvart än blicken faller.

»Själftva villan ligger nederst på en sluttning, men tyckes blicka ned från kullens topp; så sakta och omärkligt höjer sig backen, att du finner dig vara uppe, innan du märkt, att du stiger uppåt. Bakom sig har den Apenninerna, likväl på tämligen långt håll; därifrån komma ständigt vindar, om än dagen är aldrig så klar och lugn, dock ej skarpa och häftiga, utan matta och brutna genom själftva avståndet. Med hufvuddelen ligger villan åt söder; om sommaren ifrån middagstiden, om vintern något tidigare tycks den inbjuda solen i en pelargång, bred och jämförelsevis lång. Denna har flere afdelningar, äfven en försal på gammaldags vis. Framför pelargången är en terrass, indelad i en mängd figurer och genomskuren af rader af buxbom; därifrån sänker sig en sluttande ängsmatta med buxbomsplanteringar i form af djurbilder, skiftevis ordnade på hvardera sidan; på gräsplanen smidig och, jag skulle vilja säga, skär akantus. Kring terrassen går en promenad med tuktade och i växlande former klipta häckar; närmast därintill svänger sig en allé i form af en cirkus kring buxbom i många figurer samt lågväxta och beskurna dvärgträd. Det hela skyddas af en mur, som beklädes och skyles af trappvis planerad buxbom. Därpå en äng, som naturen själf ej gjort mindre värd att skåda, än konsten gjort alt det förra; än ytterligare fält samt ängar och buskverk i mängd. Från ändan af pelargången skjuter en matsal fram; från dörrarna har den utsigt öfver slutet af terrassen och därinvid ängen samt vidsträckta marker, från fönstren ser den här en sida af terrassen och villans framskjutande partier, där de lummiga träden i parken därinvid. Ungefär midt emot pelargången ligger ett något tillbakadraget parti af byggnaden; det omsluter en liten plan, beskuggad af fyra plataner. Mellan dessa strömmar vatten fram öfver bräddarne af ett marmorbäcken och förfriskar med ett mildt duggregn platanerna rundt omkring och marken vid platanernas fot. I byggningen finnes en sofkkammare, som utestänger dagern, skriket och bullret, och invid den samma den dagliga matsalen för goda vänner, med utsigt öfver den omtalade lilla planen, öfver en annan pelargång samt öfver alt, som man ser från den först nämnda pelargången. En annan kammare finnes ock, grön och skuggad af en närstående platan; med marmor äro väggarna prydda till och med sockeln; ej mindre förtjusande än marmorn äro väggmålningarna, hvilka härma trädqvistar och foglar, som sitta på qvistarna; därinne en fontän med ett bäcken; ur talrika rör rundt omkring strömmar vattnet med ljufligaste sorl. Vid ändan af pelargången kommer man från matsalen in i ett mycket stort rum; från fönstren ser man ut dels öfver terrassen, dels öfver ängen, men närmast öfver en vattenbassäng, som ligger omedelbart nedanför fönstren, en fågnad för öga och öra. Ty hvitt skummar vattnet, som från en höjd, hoppar ned och uppfångas i ett marmorbäcken. Samma rum är om vintern mycket varmt, emedan solljuset strömmar in rikligt. Till det samma stöter en kammare med värmeledning; när dagen är mulen, insläppes värme därifrån och ersätter solen. Genom ett stort och gladt afklädningsrum kommer man därefter till kallbadet med en rymlig och skuggig simbassäng. Önskar man större utrymme eller varmare vatten för simning, så finnes på gårdsplanen en bassäng och omedelbart bredvid en brunn, där man kan kyla af sig, om man känner sig för varm. Med kallbadet sammanhänger ett halfvarmt rum, där solen rikligt strömmar in, dock ej så rikt som i det utbygda varmbadrummet. Detta har tre bassänger; två ligga i solen, den tredje längre från solen, men med lika god dager. Öfver afklädningsrummet ligger bollsalen med tillfälle till flere slags öfningar och platser för flere partier. Ej långt från badet leder en trappa till ett täckt galleri, men först till tre boningsrum; af dessa vetter ett åt den lilla planen med de fyra platanerna, ett åt

ängen, det tredje åt vinplanteringarna; hvar och ett har altså utsigt åt särskilde håll. Vid yttersta ändan af det täckta galleriet är ett rum utskuret ur själfva galleriet, hvarifrån man ser parken, vingårdarna och bergen; i sammanhang därmed ett rum, som är mycket soligt, framför allt om vintern. Därefter en följd af rum, som leder från boningshuset till parken.

»Sådant utseende, sådan anordning har villan, sedd framifrån. På sidan ligger på en höjd ett täckt galleri för sommaren, som icke egentligen lemna utsigt åt vingårdarne, utan stöter intill dem; en matsal, belägen i dess midt, mottager de helsosammaste vindar från Apenninernas dalar; genom de breda fönstren å baksidan får man vinplanteringarna nästan alldeles in på sig, genom dörrarna, som öppna sig åt galleriet, likaledes vinplanteringar. Genom en undangömd trappgång på en sida af matsalen, som saknar fönster, kommer alt, som kräfvat för måltiden. Vid ändan af galleriet ett rum med icke mindre behaglig utsigt öfver galleriet själf än öfver vingårdarne. Därunder ett annat täckt galleri, nära nog underjordiskt; sommartiden håller det kvar kylan och släpper ej ut den; belåtet med sin egen luft, kräver och medgifver det ej vädervexling. Bakom båda gallerierna begynner, där matsalen slutar, en pelargång, solig på förmiddagen, skuggig då daggen sänker sig. Genom denna kommer man till två små våningar, den ena på fyra rum, den andra på tre, hvilka hafva sol eller skugga alt efter solens lopp.

»Så behaglig och väl anordnad själfva byggnaden är, så går den dock icke på långt, långt när upp mot parken. I midten är denna öppen, och genast vid inträdet blickar man fullständigt öfver den. Den kransas af plataner, som äro beklädda med murgrön och från roten till toppen grönska med främmande löf; murgrön slingrar sig kring stammar och grenar samt går öfver och förbinder närstående plataner; mellan dessa växer buxbom; utomkring buxbomen står lager och förenar sin skugga med platanernas. Anläggningen, som har form af en ridbana, sträcker sig i början rakt fram, men brytes vid ändan i en halfcirkel och skiftar utseende: här kransas den af skymmande cypresser, hvilkas skugga, där den är tätare, gör alt mera dunkelt och svart; de inre rundlarne däremot (och sådana finnas flere) ligga i det klaraste dagsljus. Därför växa här till och med rosor, och den svala skuggan växlar med ljufligt solsken. Har man hunnit slutet af dessa mångfaldiga och skiftande krökningar, så återtager vägen den raka sträckningen, men ej en ensam. Flere vägar gå där, skilda af buxbom. Här träffar man en ängsmatta, där buxbom, planterad i tusen figurer, stundom i bokstäfver, som än angifva egarens, än konstnärens namn; vexelvis resa sig stenkäglor, nedvid äro fruktträd satta; midt i den mest stadslika anläggning stöter man plötsligt på en härmning af den vilda landsbygden. Midtelpartiet prydes af lågväxta plataner på båda sidorna, därefter smidig slingrande akantus; ytterligare flere figurer och flere namn. Öfverst en soffa af hvit marmor under ett tak af vinrankor; vinrankorna uppbäras af fyra små kolonner af carystisk (grön) marmor. Ur soffan strömmar vatten genom fina rör, likasom pressades det fram genom den hvilandes tyngd; det uppfångas i en stenränna och samlar sig i ett fint marmorbäcken och regleras genom en osynlig anordning så, att det fyller detta, men aldrig strömmar öfver. Vid en måltid ställas faten med de tyngre rätterna på bäckenets brädd, de lättare simma omkring på figurer af båtar och foglar. Framför denna plats sprutar en springbrunn upp vatten och mottager det åter, ty drifvet i höjden faller vattnet tillbaka, och genom en rad af hål suges det in och slungas åter upp. Midt emot soffan ligger en paviljong, som förlänar åt soffan själf icke mindre behag, än den får af den samma. Af marmor skimrar den, dörrarna öppna sig åt den gröna platsen, annat grönt uppfångar och skönjer man från de öfre och nedre fönsterna. Där bakom drager sig ett kabinet in och bildar ett annat rum, och

dock det samma. Här är en hvilsoffa och fönster åt alla håll, och dock är dagern fördunklad af skymmande skugga. Ty den yppigaste vinranka slingrar sig kring hela byggningen och klättrar ända upp till taket. Där ligger man alldeles som i en skog, regnet slipper man blott känna som i skogen. Äfven här strömmar en källa fram och försvinner genast. Här och där stå marmorbänkar, hvilka i likhet med paviljongen vederqvicka den lustvandrande, om han är trött. Vid bänkarna källor; genom hela parken sorla bäckar, ledda i rör och följa dit handen leder dem. Af dem vattnas än den ena gröna platsen, än den andra, stundom alt sammans på en gång.

»Längesedan skulle jag ryggat tillbaka för att synas talträngd, hade jag ej föresatt mig att i mitt bref föra dig genom alla vrår. Jag fruktade ej, att det skulle vara ansträngande att läsa hvad som ej vore ansträngande att bese, i synnerhet som det stod dig fritt att göra ett uppehåll, om det lyste dig, och då och då lägga bort brefvet och likasom hvila ut. Dessutom har jag ej kunnat motstå min egen förtjusning; ty förtjust är jag verkligen i det, jag till största delen själf anlagt eller åtminstone fulländat. Öfver hufvud taget – ty hvarför skulle jag ej för dig öppet uttala min mening, sann eller falsk? – anser jag det vara en författares första pligt att läsa titeln på sitt eget arbete och då och då fråga sig själf, hvad han tagit sig för att skriva, och att hafva klart för sig, att, så länge han håller sig till sitt ämne, han aldrig är lång, men blir lång i högsta grad, om han drager in något från främmande håll. Du ser, huru vidlyftigt HOMERUS, huru vidlyftigt VERGILIUS beskrifver, den förre Achilles' den senare Aenæas' sköld; dock är ingendera lång, emedan han ej gör annat, än hvad som ligger i hans plan. Du ser, huru ARATUS genomgår och tager med äfven de minsta stjärnbilder, och dock öfverskrider han ej måttan, ty detta är hos honom ej avvikelse, utan just uppgiften. Det samma är förhållandet med mig, för att nu jämföra smått med stort: då jag söker ställa hela min villa för dina ögon, om jag då ej talar något, som är främmande för ämnet och ligger liksom på sidan, då är det ej skildringen i brefvet, utan den skildrade villan, som är vidlyftig. Dock, jag återgår till det, hvarmed jag började, för att icke med rätta bli klandrad efter min egen lag, i fall jag för mycket breder ut mig i denna avvikelse. Du känner nu anledningarna, hvarför jag föredrager mitt Etrurien framför de landt gårdar jag eger vid Tusculum, Tibur, Præneste. Ty utom alt det, jag anført, råder där en djupare, makligare och därigenom tryggare ro; ingen toga behöfver jag bära, ingen från grannskapet tager mig i anspråk; alt är idel stillhet; äfven detta bidrager att göra platsen så helsosam, liksom den klarare himlen, den renare luften. Där befinner jag mig bäst till själ och kropp; med studier sysselsätter jag min själ, med jagt min kropp. Äfven de mina må ingenstädes bättre än där; ända hittills åtminstone har jag icke där förlorat någon af dem, jag tagit med mig – må jag ej bli straffad för det ordet! Måtte blott gudarne alt framgent låta mig få behålla denna glädje, platsen detta rykte! Farväl. »